

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

У статті зроблено спробу визначити особливості та проблеми формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільств на прикладі України.

Ключові слова: політична культура, політичний процес, перехідне суспільство, демократичні перетворення, трансформація, формування політичної культури, посткомуністичні держави, демократія, соціалізація.

Знання про політичну культуру соціальних і політичних суб'єктів є однією з умов ефективності розвитку суспільства. Необхідність таких знань стає більш актуальною в умовах, коли корінні зміни, які відбулися в соціально-економічних сферах сучасного суспільства, призвели до зменшення інтересу до політичної діяльності, небажання і неможливості брати участь у ній значної частини населення. В таких умовах стає актуальною проблема залучення особи до політичного життя.

Кожне суспільство має свою конфігурацію політичної культури. Це залежить від його історії, соціально-класової структури, типу й характеру політичної системи, економічних основ та інших обставин. Це поняття нерозривно пов'язане з поняттями демократії та громадянського суспільства.

Аналіз проблеми політичної культури дає можливість зрозуміти, чому групи людей або цілі народи, діючи в межах ідентичних політичних систем, але ж виховані на різних цінностях та маючи різноманітний історичний досвід, по-різному сприймають одні й ті самі політичні події, по-різному поведуться у політичних ситуаціях. Визначивши спільні характерні ознаки політичної культури в різних країнах, можна окреслити певну тенденцію та основні критерії, що впливають на формування політичної культури особи в перехідних суспільствах, і отримати більш чітке трактування цього явища.

Сьогодні для України є актуальною проблема радикального оновлення, трансформації посткомуністичної політичної культури в національну, суверенну і демократичну за змістом і духом, таку, що відродить українство, піднесе його до рівня найрозвинутіших народів світу [1].

В умовах посткомуністичних трансформацій, коли в українському суспільстві відбувається процес формування нової політичної системи,

жодне копіювання навіть найбільш досконалих демократичних моделей політичних інститутів не буде корисним, якщо не спиратиметься на оновлену політичну культуру. Тому, говорячи про необхідність підтримки демократичних процесів у нашій державі, ми не повинні забувати, що однією з обов'язкових умов демократичних перетворень, змін у політичній та соціально-економічній сферах життєдіяльності суспільства є системні зміни в політичній культурі як на рівні окремої людини, так і на рівні суспільства [2, с. 246].

Саме категорія політичної культури розглядається як одна з ключових у процесі вивчення та прогнозування політичних процесів у конкретному суспільстві. Проблема формування і розвитку політичної культури особистості, як частини більш загального поняття «політична культура», набуває дедалі більшої гостроти.

Коли ми говоримо про формування політичної культури, то маємо на увазі процес формування культури на ґрунті сучасного політичного досвіду українського народу, процес, що поєднує стихійні й організовані чинники.

Як зауважував О. Рудакевич, основними чинниками, що сприяють формуванню власної політичної культури, є такі:

- лібералізація і демократизація суспільних відносин, унаслідок чого створюються умови для політичної творчості еліти і широких верств населення;
- пропаганда знань про історичний досвід українського та інших народів і про сучасні досягнення світового співтовариства;
- підтримка різноманітних ініціатив, новацій, експериментів, вивчення і поширення вітчизняного політичного досвіду;
- залучення науковців до розробки політичних технологій і програм;

- поширення джерельної бази формування новітньої політичної культури і створення умов для прояву позитивних тенденцій у політичному житті;
- законодавче закріплення продуктивних політичних ідей, норм, інституцій та розробка системи заходів їх повсюдного використання [3, с. 123].

Практика суспільного розвитку свідчить, що зміна типів політичної культури не може відбуватися миттєво, вона потребує певного часу. Існують певні перехідні стани, коли руйнується один тип політичної культури і утверджується інший. Визначальними рисами перехідного стану є: багатоманітність політичних орієнтацій за відсутності певного і явного домінування якоїсь із них, значні коливання та зміни політичних уподобань у суспільстві, поширення виявів екстремізму зі схильністю до використання крайніх засобів та форм політичного впливу [4, с. 67].

Успіхи становлення демократичної політичної культури у сучасній Україні залежать від особливостей державотворчих процесів, політичної соціалізації особи та від рівня громадянської активності кожного члена суспільства. Нині вступ у політичне життя супроводжується динамічними та неординарними процесами зміни не лише політичної системи або економічних механізмів господарювання, а й зміною системи духовних, моральних цінностей, ідеалів та орієнтирів.

Саме поняття «політична культура особистості», як і більш загальне поняття «політична культура», сьогодні вживають у досить абстрактних і суперечливих для масової свідомості значеннях. Політична культура – це особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, що відображають, закріплюють та реалізують головні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди та цінності, знання та навички участі громадян у суспільно-політичному житті України. У сучасній західній та українській політології поняття політичної культури розглядають як частину загальнонаціональної культури у сфері політичного життя, сукупність політичних знань, ціннісних орієнтацій, настанов, умінь, навичок політичної діяльності [5, с. 146].

Політична культура особистості є складовою частиною політичної культури суспільства.

Аналізуючи вище сказане, необхідно зосередити увагу на особливостях політичної культури особистості. Її сучасний стан зумовлено такими факторами:

- системна криза, яка закономірно призвела до зміни соціальних орієнтирів, переоцінки традиційних цінностей;

- конкуренція на рівні масової свідомості радянських, національних і так званих «західних» цінностей привела до стану соціальної анемії і фрустрації населення, вплинула на його ціннісний світ;

- суперечливий і хаотичний пошук свого шляху в нових соціально-економічних умовах, орієнтація на прискорене статусне просування, прогресуюча соціальна адаптованість.

Все це зумовило специфічний характер культурної самореалізації сучасної людини.

Формування політичної культури особистості, набуття нею політичних знань і навичок політичної поведінки є важливою умовою функціонування політики, насамперед держави, в інтересах суспільства. Необхідність засвоєння політологічних знань закладає основу демократичної політичної культури.

Політична культура населення, її тип, ступінь демократичності та тенденції демократизації проявляються у різних формах залежно від того, яким чином і наскільки громадяни втягнені у ті політичні зміни, які супроводжують політичний процес сучасної України.

Сьогодні політична культура особи в Україні формується та розвивається на підставі осмислення наших реалій та впливу діяльності численних політичних партій. Це свідчить про слабкості розвитку політичного процесу в Україні. Нині майже не існує країн із такою кількістю партій, що майже не відрізняються одна від одної не те що назвами, а й політичними платформами. Так, партії відображають інтереси певних груп, діячів, але аж ніяк не суспільні інтереси [7, с. 31].

Зміни у політичній культурі особи – рівень зацікавленості політикою в контексті кризи довіри та орієнтація на інститути політичної системи, зокрема на партійну систему, – дають змогу зробити такі висновки. Зміни базового типу політичної культури в Україні остаточно не відбулися, оскільки цей процес набуває завершеного вигляду після формування нової цілісної системи норм, цінностей, правил, символів, переконань, які кодуються в новій традиції, що передається наступним поколінням. Ми можемо говорити, що сьогодні в Україні тільки починає простежуватися тенденція до формування системи постматеріальних цінностей, в якій найбільш важливими є самореалізація, якість життя, гідність, які на рівні політичних орієнтацій перетворюються на якісно нове розуміння свободи і демократії.

Однак щодо політичної культури українського суспільства, у межах якого водночас відбуваються процеси економічного та політичного реформування, можна говорити і про деякі спільні риси на рівні регіональних та генераційних субкультур.

Це, насамперед, мінімальний рівень віри у здатність політичної системи до конструктивних трансформацій; низький рівень довіри до державних інститутів та професійних союзів; плутанина у сприйнятті та тлумаченні таких визначальних понять, як демократія, політичний плюралізм, розподіл влади тощо; прийняття ідеї ринку за умов одночасного незадоволення результатами спроб запровадження і реалізації механізмів його функціонування. Загальновідомо, що без базисної довіри у суспільстві демократія не може функціонувати стабільно. Відсутність базисної довіри, згоди щодо засад існування політичної системи і віри в те, що політичні інститути справді представляють інтереси виборців, може призвести до обмеження бази довіри колом найближчих родичів та відданих осіб з усіма відповідними наслідками.

Особливістю політичної культури особи в Україні у цілому є її схильність до застосування неконвенційних форм протесту (участь у демонстраціях, страйках) та силових методів розв'язання конфліктних ситуацій (використання фізичної сили щодо політичних супротивників, руйнування приміщень або пам'ятників, які мають символічне значення).

Для України залишається актуальною проблема формування та створення механізмів функціонування тих типів політичної культури, які притаманні стійким формам демократії. Зробити це дуже важко, оскільки тоталітарна політична культура, яка ще не стала історією на пострадянському просторі, має значну соціальну, економічну та ідеологічну базу для свого відтворення. В першу чергу слід з'ясувати ті сфери прояву свідомості, які продовжують підтримувати тоталітарну політичну культуру. Радянський тоталітарний режим цілеспрямовано формував масову свідомість і типи особистості, які сприймали соціальний світ суто у чорно-білому варіанті. Масовій свідомості нав'язувалися парні стереотипи: «наші – не наші», «хто не з нами – той проти нас», «що є поганим для противника – те є добрим для нас», які привели до формування відповідних типів політичної поведінки. Така дуальність масової свідомості підтримувалася формуванням та закріпленням «образу ворога», який існуватиме завжди [2, с. 265].

Формування політичної культури особи передбачає обов'язкове врахування «наскрізних», перевірених віковим досвідом ідей та цінностей народу, зокрема його менталітету як особливо-го заряду духовного досвіду й традицій. Історія вказує, що ментальність українців має визначний вплив на такі основні риси їхньої політичної культури: волелюбність, демократизм, толерантність, а також вищість особистих інтересів над загальнонародними, політичний конформізм,

схильність до анархізму, міжособної боротьби. Не слід забувати й про те, що сучасна українська ментальність у багатьох принципових моментах виявляє глибоку «неєвропейськість» і, навпаки, надзвичайну подібність до «третьосвітних» зразків. Ось лише деякі, за визначенням В. Вітковського, такі моменти:

- відмова суб'єкта від власної активності, очікування можливих позитивних змін лише внаслідок дії сторонніх незалежних від суб'єкта чинників;
- консерватизм, інертність і стереотипність мислення;
- недбалість, непунктуальність, непорядність;
- «звичний» розрив між словом і ділом;
- авторитарні мислення й поведінка, слабка розвиненість уявлень про невідчужувані людські права;
- зневага до людини, її чеснот і талантів разом із надмірною «повагою» до зовнішніх атрибутів (посади, зв'язків, товщини гаманця тощо);
- глибокий психологічний розрив між «верхами» й «низами» суспільства, елітою і загалом;
- обожнення влади, прагнення активніших суб'єктів будь-що досягти її вершин;
- високий рівень масової «корупційної готовності»;
- правовий нігілізм, нехтіть до демократичних і схильність натомість до «традиційних» методів розв'язання проблем [9].

Особливість України полягає в тому, що вона майже постійно перебувала між різними державно-політичними полюсами. Тому для України характерний нестійкий стан, постійне маневрування і балансування на межі ризику. Це істотно вплинуло на психологію народу, його духовні, політичні та інші форми життєдіяльності. Отже, впливом маргінального складника ментальності українського народу пояснюється наявність у його політичній культурі субкультур, орієнтованих на цінності тих чи тих сусідніх націй і держав.

Маргінальний стан України позначився також і на змісті національної ідеї. Українці впродовж віків мріяли про те, щоб вирватися з обіймів сусідів. Тому специфіка полягає в тому, що це ідея не творчості, а свободи, яка досить часто розуміється як стихія вольності і руйнування.

Нація, яка довго перебувала під іноземним гнітом і культура якої піддавалась тотальному нищенню, починає набувати нових ментальних рис. У неї розвивається мімікрія, тобто здатність пристосовуватись до чужих порядків, формальне сприйняття суспільних ідеалів і норм, консерватизм як спосіб захисту й збереження власних етнічних рис, комплекс меншовартості [3, с. 220]. Досвід України показує, що політична культура поневоленої нації дедалі більше характеризується

конформізмом, забуттям власних традицій і символів, насиченням суспільної свідомості та суспільних відносин чужоземними цінностями і нормами. Загалом можна зробити такий висновок: ментальність нації, яка тривалий час не мала власної державності і перебувала в неволі, дуже деформується. На глибинному рівні продовжують функціонувати власні ментальні риси, але на них починають нашаровуватись набуті в умовах неволі ментальні настанови. Аналогічної трансформації зазнає і політична культура. Тому не дивно, що в нинішній політичній культурі функціонує стійкий елемент проросійської субкультури, який часто успішно конкурує з власне українськими політичними цінностями.

Якщо поневолена нація стає об'єктом тривалого політичного панування кількох держав, то різні частини одного етносу виробляють особливі риси ментальності. На цій основі формується і специфіка політичної культури різних національних регіонів, що стає значною перепорою на шляху побудови соборної держави.

Українська ментальність та українська національна свідомість у цілому мають суперечливий характер. Це означає, що в культурі нації одночасно проявляються різні і навіть протилежні якості: героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість тощо. Кожна з них має свої причини та умови виникнення та свою роль в історичному процесі. Різні ментальні настанови формували і різні типи політичних цінностей та ідеалів, віддаляли українство від власного культурного коріння.

Проголошення державного суверенітету України припинило певною мірою дію негативних чинників на свідомість і політичну поведінку українського народу. Але набуті в минулому риси ментальності і культури ще довго продукуватимуть відповідні суспільні відносини, ідеали та орієнтації. Недаремно фахівці визначають, що політичну культуру посткомуністичної України загалом слід визначити як «авторитарну, з деякими демократичними і тоталітарними компонентами» [10, с. 185].

Вітчизняні науковці все частіше розглядають проблему формування політичної культури особистості в контексті вирішення питань, пов'язаних із сучасною розробкою української національної ідеї як основи функціонування нації, наріжного каменя соціально-політичних прагнень. Адже чітке усвідомлення змісту національної ідеї як складного інтелектуально-духовного, соціально-економічного, політичного, морально-етичного та соціально-психологічного феномена народного буття є однією із необхідних передумов самоусвідомлення етносом своєї суті, або «самості», де головне питання зміщується не

тільки в гносеологічну площину («хто ми?»), а в практичну площину визначення необхідних політичних кроків для реалізації смисложиттєвої ідеї нації [10, с. 158].

За такого підходу створюються передумови для розробки концепції національної політичної культури як неодмінної складової виявлення ефективних шляхів її модернізації.

Аналіз показав, що особливостями політичної культури особистості в умовах сучасної України є такі ознаки:

- заідеологізованість мислення, непримиренність до будь-яких нетрадиційних поглядів;
- низька компетентність в управлінні справами суспільства та держави;
- правовий нігілізм;
- інертність громадських позицій;
- недостатньо розвинений індивідуалізм;
- підданські відносини із будь-яким центром реальної влади.

На наш погляд, важливо наголосити, що на сучасному етапі процеси формування демократичної політичної культури є складовою національного відродження України. Існує двосторонній взаємозв'язок між зростанням національної та історичної свідомості і політичної культури народу.

Національна свідомість, так само, як і національний характер, значною мірою формуються під впливом політичних відносин минулого. Довге перебування під колоніальним гнітом спричинило формування у частини народу зневіри щодо можливості розвитку самостійної України. Тривале панування тоталітаризму настільки деформувало уявлення про демократію, що часто виникає загроза виникнення нового тоталітаризму, поставленого вже на службу національній ідеї. Необхідний довготривалий досвід успішної діяльності демократичних інститутів, щоб у національному характері утвердились такі риси демократії, як терпимість, готовність до співробітництва з людьми, що мають інші політичні та ідейні погляди, повага прав особи і меншин.

За тривалі часи перебування на межі західної на східної політичних культур політична культура українського народу, його ментальність сформувалася як неповторний симбіоз різних складових політичних культур з переважанням все-таки західноєвропейських компонентів. Але це надає підстави говорити про сприятливий соціально-психологічний фон для еволюційного розвитку українського суспільства на шляху впровадження політико-правових механізмів врегулювання суспільних відносин у межах парламентсько-президентської республіки. Високого рівня політичної культури особи можна досягти тільки шляхом перетворення суспільства на справді демократичне, яке надає можливість кожному громадянину вільно

брати участь у політичному житті, створює належні умови розвитку культури та освіти, дбає про духовних та моральний стан населення [11, с. 158].

Сучасна Україна, вже як незалежна держава, в черговий раз стала перед потребою реалізації принципу політичного і культурного плюралізму. Тому політична культура нового суспільства, яка формується в незалежній країні, має бути культурою злагоди, громадянського миру, пошани до свободи і прав людини.

Підсумовуючи, наведемо слова відомого американського дослідника процесів трансформації політичної культури Р. Інглхарта, який зазначає, що будь-яка «стабільна, економічна і політична система має відповідну культурну систему, на яку вона спирається і яка начебто узаконює її існування. У такому суспільстві засвоєно комплекс правил та норм. Якщо цього немає, то владі доводиться домагатися дотримання таких правил виключно шляхом застосування примусу, що є справою дорогою та ненадійною» [12, с. 56].

Список літератури

1. Піхун О. Проблеми формування політичної культури в перехідних суспільствах на прикладі України [Електронний ресурс] / О. Піхун. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2012/osoblyvosti-formuvannya-politychnoji-kultury-vladnoji-elity-v-ukrajini/>. – Назва з екрана.
2. Бурдяк В. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В. Бурдяк. – Чернівці : Рута, 2004. – 328 с.
3. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження / О. М. Рудакевич. – Т. : ТНЕУ, 2013. – 350 с.
4. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / А. Ф. Колодій. – Львів, 2002. – 276 с.
5. Буяк Б. Політична культура молоді як фактор еволюції українського суспільства / Б. Буяк // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – 2004. – № 4. – С. 137–147.
6. Авер'янова Г. М. Соціальна психологія. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К., 2005. – 364 с.
7. Халілова-Чуваєва Ю. А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні / Ю. А. Халілова-Чуваєва, А. О. Сугоняк // Ключевые проблемы современной науки – 2012 / ДНУ-ЕіТ ім. М. Туган-Барановського. – Д., 2012. – 65 с.
8. Кизима В. «Незалежність від» чи залежність для / В. Кизима // Віче. – 1993. – № 9. – С. 117.
9. Вітковський В. Ординський бенкет в ефірі / В. Вітковський // Львівська газета. – 10 січня. – 2006.
10. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – К. : Стило, 1998. – 278 с.
11. Безверхий В. Б. Політична культура українського народу в книзі Національна культура в сучасній Україні / В. Б. Безверхий, О. В. Клишченко. – К., 1995. – С. 87.
12. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис («Политические исследования»). – 1997. – № 4. – С. 54.

N. Novikova

PECULIARITIES OF THE INDIVIDUAL'S POLITICAL CULTURE FORMATION IN THE CONDITIONS OF SOCIETY TRANSFORMATION (CASE STUDY: UKRAINE)

In the conditions of post-communist transformations, while the process of formation of a new political system is taking place in Ukraine, any copying of even the most developed democratic models of political institutions cannot be useful unless it is supported by a renewed political culture. That is why we should take into account that one of the necessary conditions of democratic transformations, alterations in political and social and economic spheres of society is a systemic change in the political culture of an individual and the society in general.

Nowadays Ukraine is on the stage of social transformation, and its citizens' political activity depends on how the state cooperates with them. It is necessary to create an organic system capable of ensuring the effective development of the state, society, and the individual in all spheres of social life. Such a system, in our opinion, should be a civil society, the creation of which is one of the principal tasks of the Ukrainian state.

The main task of civil society institutions is to form the political culture of the individuals and their legal awareness. A conscious citizen becomes an active participant of the political process; he/she knows his/her rights, defends them, and has a value system and his/her own active civil stance. An active civil stance is an organic element of a modern democratic society, guaranteeing its high political consciousness and culture.

The formation of Ukraine's adequate political culture in terms of the civil society assumes the renovation of the political ideology by way of formation of a modern concept of the rule-of-law state. It is necessary to revive in people's minds the political and social and moral values of the ideas of liberty, patriotism, and justice. This involves restructuring the political system; introduction of radical changes in the ways of the political activity; ensuring its high professionalism, humanism, and democracy; formation of the culture of political and international communication.

Keywords: political culture, political process, transitional society, democratic transformation, the transformation, the formation of political culture, post-communist state, democracy, socialization.